

La visió de la societat feudal de l'època de Felip II de França (1180-1223) a través de les cançons de gesta: el cas de *Raoul de Cambrai*¹

Xavier BLANCO

Universitat Autònoma de Barcelona (ESPANYA)

Resum

Aquest article té com a objectiu mostrar com una cançó de gesta (en aquest cas *Raoul de Cambrai*) situada en època carolíngia pot reflectir la reacció de l'aristocràcia feudal de finals del segle XII enfront d'un poder reial en fase d'expansió. Comencem mostrant que les cançons de gesta es percebien, al seu temps, com a relats de caire històric. Ens referim també a la considerable difusió d'aquests poemes, que els permetria constituir-se en una mena de contrarelat respecte a la història oficial vehiculada per les cròniques. Comentem, després, quina era la visió de la figura reial als diferents cicles de les cançons de gesta i passem a examinar el rerefons històric de la cançó de *Raoul de Cambrai*. Tot seguit, analitzem els lligams entre la cançó de gesta i els vincles feudovassallàtics. Precisem quina és la relació entre *Raoul de Cambrai* i l'època de la seva escriptura, i tractem dues qüestions importants: el principi de solidaritat basat en el llinatge i la percepció del feu com a propietat hereditària. Aquest article està redactat amb un objectiu didàctic: servir de text de suport per a la redacció de treballs de curs en el marc d'una assignatura de literatura medieval francesa de grau.

Paraules clau: Feudalisme, cançó de gesta, *Raoul de Cambrai*, Felip II de França, Comtat de Cambrai, Comtat de Vermandois.

Résumé

Cet article a pour objectif de montrer comment une chanson de geste (en l'occurrence, *Raoul de Cambrai*) située à l'époque carolingienne, peut refléter la réaction de l'aristocratie féodale de la fin du XIIe siècle face au pouvoir royal en pleine expansion. Nous montrons d'abord que les chansons de geste étaient perçues de leur temps comme des récits de nature historique. Nous faisons également référence à leur considérable diffusion, si bien qu'elles constitueraient une sorte de contre-récit par rapport à l'histoire officielle véhiculée par les chroniques. Nous analysons par la suite quelle était la vision de la figure du roi dans les différents cycles des chansons de geste et examinons le contexte historique de la chanson de *Raoul de Cambrai*. Ensuite, nous analysons les liens entre la chanson de geste et les liens feudovassalistes. Par ailleurs, nous précisons le rapport entre *Raoul de Cambrai* et l'époque où il a été écrit. Deux questions importantes sont également abordées : le principe de solidarité fondé sur la

¹ Aquest article ha estat redactat en el marc del projecte de recerca R+D+I COLINDANTE (PID2019-104741GB-I00), Ministeri de Ciència i Innovació (Espanya).

lignée et la perception du fief comme propriété héréditaire. Cet article a été conçu dans une visée didactique : être utilisé comme texte d'appui pour la rédaction de travaux universitaires dans le cadre d'une UV de littérature médiévale française.

Mots clé : Féodalité, chanson de geste, *Raoul de Cambrai*, Philippe II, Comté de Cambrai, Comté de Vermandois

Resumen

Este artículo tiene como objetivo mostrar cómo una canción de gesta (en este caso, *Raoul de Cambrai*) situada en época carolingia puede reflejar la reacción de la aristocracia feudal de fines del siglo XII ante un poder real en fase de expansión. Se empieza mostrando que las canciones de gesta se percibían, en su tiempo, como relatos de índole histórica. Nos referimos también a la considerable difusión de estos poemas, que les permitiría constituirse en una especie de contrarrelato con respecto a la historia oficial vehiculada por las crónicas. Se comenta, después, cuál era la visión de la figura real en los diferentes ciclos de las canciones de gesta y se pasa a examinar el trasfondo histórico de la canción de *Raoul de Cambrai*. A continuación, se analizan los vínculos entre la canción de gesta y los feudovasalláticos. Se precisa cuál es la relación entre *Raoul de Cambrai* y la época de su escritura y se abordan dos cuestiones importantes: el principio de solidaridad basado en el linaje y la percepción del feudo como propiedad hereditaria. Este artículo se ha redactado con una finalidad didáctica: servir como texto de apoyo para la redacción de trabajos académicos en el marco de una asignatura de literatura francesa medieval de grado.

Palabras clave: Feudalismo, canción de gesta, *Raoul de Cambrai*, Felipe II de Francia, Condado de Cambrai, Condado de Vermandois.

Abstract

The objective of this paper is to show how a chanson de geste (in our case, *Raoul de Cambrai*), whose action is situated in the Carolingian age, reflects the reaction of the 12th century feudal lords regarding an expansive royal power. We will see how the chansons de geste could have been perceived as accurate historical texts. The wide circulation of these poems could have made of them a kind of alternative view opposed to the chronicles official history. We comment on the vision of the royal figure in the different cycles of the chansons de geste and we examine the historical background of *Raoul de Cambrai*. Next, we study the links between the chanson de geste and the vassalage links. We analyse the relationship between *Raoul de Cambrai* and the time of his writing and deal with two important questions: the principle of solidarity based on the lineage and the perception of the fief as a hereditary property. This article is written with a didactic purpose: to serve as a support text for the writing of coursework in the framework of a subject of French medieval literature for undergraduate students.

Keywords: Feudalism, Chanson de geste, *Raoul de Cambrai*, Philip II of France, County of Cambrai, County of Vermandois.

Meta-introducció

En el marc de la nostra pràctica docent en literatura medieval francesa i en francès antic, hem pogut constatar abastament la dificultat que té l'estudiantat per establir un lligam entre els continguts presentats, estudiats i debatuts a l'aula i una bibliografia que vagi més enllà del format de manual. Existeix, doncs, una barrera real per accedir als articles d'investigació que es proposen com a suport de les activitats formatives, la qual cosa restringeix els discents a l'hora de documentar-se per redactar treballs de curs.

D'altra banda, i com especifiquen les nostres guies docents, cal treballar competències com ara les següents:²

- que els estudiants hagin desenvolupat aquelles habilitats d'aprenentatge necessàries per emprendre estudis posteriors amb un alt grau d'autonomia;
- que els estudiants puguin transmetre informació, idees, problemes i solucions a un públic tant especialitzat com no especialitzat;
- que els estudiants tinguin la capacitat de reunir i interpretar dades rellevants (normalment dins de la seva àrea d'estudi) per emetre judicis que incloguin una reflexió sobre temes destacats d'índole social, científica o ètica.

I cal fer-ho amb l'objectiu d'assolir resultats d'aprenentatge fonamentals i explícitament formulats dins el contracte docent, com aquests:

[...]

8. Expressar-se eficaçment aplicant els procediments argumentatius i textuals en els textos formals o científics.
9. Identificar les idees principals i les secundàries i expressar-les amb correcció lingüística.

Per tal de fer-ho possible, pensem que és necessari posar a l'abast de l'estudiantat un tipus de text híbrid, a mig camí entre l'article de recerca i l'exposició de caràcter didàctic, escrit en la llengua materna del públic-

² Cf. Per exemple, la guia docent 103379 *Literatura Francesa: Edat Mitjana i Renaixement* (Universitat Autònoma de Barcelona).

objectiu.³ Plantegem la hipòtesi, que tractarem de validar experimentalment a l'aula, que aquests textos, concebuts i elaborats per a un públic precís, però amb un format, un suport i una terminologia propis de la bibliografia especialitzada, poden constituir el pont necessari entre el manual i l'article de recerca pròpiament dit. És un pont que cal oferir al nostre estudiantat i que cal transitar per assolir algunes de les competències que fixem com a objectiu (i que es poden considerar ambiciosos si tenim en compte el punt de partida pel que fa a la comprensió lectora i a la capacitat de síntesi de l'estudiant mitjà dels primers cursos universitaris).

Combinem una font primària (lectura d'una obra literària del període medieval, en traducció al francès modern però acompanyada del text original), un article híbrid com el que proposem, redactat i publicat en un àmbit proper però extern a les eines més immediates de suport a l'aprenentatge (Campus Virtual i bibliografia de curs) i un article científic en llengua francesa en un suport tradicional.⁴ Aquestes fonts poden constituir una base bibliogràfica abastable i suficient alhora per redactar un treball de curs, en què es tracti de triar, llegir i comentar una obra literària des d'una determinada perspectiva temàtica, de caràcter històric, social, artístic o altres.

Al mateix temps, l'estudiantat acumularà una experiència valuosa que el pot capacitar per a treballs de més entitat (futurs TFG o TFM). En la nostra opinió, bona part dels abandonaments (malauradament massa freqüents) que observem en els TFG tenen les arrels en la falta d'experiència de l'alumnat redactant treballs d'entitat menor que exigeixin ja una activitat de documentació limitada però seriosa.

A continuació, oferim, doncs, un article que, tot i tractar un tema concret des d'una perspectiva acadèmica, no suposa en el lector familiaritat amb els textos citats, ni amb el context històric en què se situen, ni amb els estudis literaris. Es mencionen dades que serien supèrflues en un article de recerca, però també s'aprofundeix, en certa mesura, en un punt de vista i es presenten hipòtesis que normalment no formarien part d'una exposició

³ El nostre estudiantat cursa sovint Graus combinats, on el francès és segona llengua estrangera. Sovint, l'alumnat arriba a la nostra assignatura quan el seu procés d'aprenentatge del francès no està en fase avançada.

⁴ Per exemple, el present article es podria llegir conjuntament amb Boutet (2000), la qual cosa seria, a més, una bona ocasió per fer conèixer un suport erudit com *Romania* a l'estudiant, explicant-li què vol dir una revista fundada el 1872 i què implica que un text aparegui en una publicació d'aquesta mena. En definitiva, es tractaria de valoritzar la consulta de suports acadèmics de prestigi.

didàctica. A més, s'introdueixen referències a l'àmbit més proper del nostre públic-objectiu, ja que pensem que això permet que el nostre estudiantat estableixi vincles entre la nostra matèria i les matèries afins, i mostra que no estem pas parlant de realitats que ens siguin alienes.

El fet que aquest text aparegui en una revista científica és de cabdal importància per al procés d'aprenentatge de l'estudiantat, que s'ha d'acostumar a recórrer a fonts de caràcter científic (i no pas divulgatiu). Al mateix temps, la vocació àmplia de *Langue(s) & Parole*, i el seu compromís estret amb la difusió i promoció dels Estudis Francesos en contextos exolingües, converteixen la revista en un suport de publicació ideal per a aquest primer assaig, en tots dos sentits del terme.

Introducció

Aquest article té com a objectiu mostrar com una cançó de gesta (en aquest cas *Raoul de Cambrai*) (o *Raiil*, si es prefereix) situada en època carolíngia (segle IX) pot reflectir, de fet, una reacció de l'aristocràcia feudal de finals dels segle XII enfront d'un poder reial en fase d'expansió. Començarem mostrant que les cançons de gesta es percebien, en el seu temps, com a relats de caire històric i que, per tant, podien tenir un cert efecte sobre l'evolució de les mentalitats. Ens referirem, també, a la considerable difusió d'aquests poemes, que els permetria constituir-se en una mena de contrarelat respecte a la història oficial vehiculada per les cròniques.

Després, comentarem, molt breument, quina era la visió de la figura reial als diferents cicles de les cançons de gesta i passarem ja a examinar el rerefons històric de la cançó de *Raoul de Cambrai*. En presentarem, també, succintament l'argument. Tot seguit, analitzarem els lligams entre la cançó de gesta i els vincles feudovassallàtics. Precisarem quina és la relació entre *Raoul de Cambrai* i l'època en què es va escriure (finals del segle XI o principis del segle XII) i ens detindrem en dues qüestions importants: el principi de solidaritat basat en el llinatge i la percepció del feu com a propietat hereditària. Acabarem amb una breu conclusió en què posarem en relleu quina és la visió de la monarquia que reflecteix *Raoul de Cambrai* i com es fa una apologia del pacte feudovassallàtic, que es presenta com quelcom que s'ha de respectar per damunt del sentiment d'injustícia. També mencionarem, com a perspectives, alguna possibilitat per a redactar treballs de recerca vinculats a aquesta temàtica.

1. Les cançons de gesta com a relats de fets històrics

Les cançons de gesta són un gènere narratiu en vers que exalta (més que no pas descriu) les proeses d'un seguit de personatges pertanyents, en general, a la noblesa. Moltes presenten un rerefons històric perfectament identificable, tot i que molt sotmès a una reelaboració literària. La majoria estan escrites en dialectes d'oïl (francès antic), però també n'hi ha algunes de ben conegudes en occità i castellà antics. Les principals obres d'aquest gènere daten (en la forma en què han arribat fins a nosaltres) dels segles XI i XII. Tradicionalment, es distingeixen tres grans cicles (Suard, 1993, 80) dins les cançons de gesta: el cicle de Carlemany, dit també cicle del rei; el cicle de Guillem d'Orange i el cicle de Doon de Magúncia, conegut també com a cicle dels vassalls rebels.

És important destacar que les cançons de gesta es presenten a si mateixes com a història verídica i que sovint eren percebudes d'aquesta manera pels seus receptors primaris. Algunes van ser, fins i tot, integrades (en forma prosificada) en cròniques històriques, com ara les *Grandes Chroniques de France*. Dins del marc hispànic, la *Estoria de España* d'Alfons X el Savi inclou diverses cançons de gesta, algunes d'elles avui perdudes (en part o completament). Aquestes cançons s'han pogut reconstruir a partir de les versions en forma de crònica; és el cas, per exemple, de *Los siete infantes de Lara* (Menéndez Pidal, 1975, 190). Malgrat la presència evident de fets llegendaris, fins i tot fantàstics, les cançons de gesta (en particular el centenar llarg de cançons incloses en els tres cicles que hem mencionat) es presentaven com a "Història", en contraposició a les "històries" que formaven part de la matèria artúrica o matèria de Bretanya. Recordem, respecte a això, el conegudíssim pròleg de la *Chanson des Saisnes* (Cançó dels Saxons) (Bodel, 1839, 1) que diu (vv. 6-11):

*Ne sont que .iij. matieres a nul home antandant
De France et de Bretaine et de Rome la grant
Et de ces .iij. matieres n'i a nule samblant.
Li conte de Bretaine sont si vain et plaisant
Cil de Rome sont sage et de san aprenant
Cil de France sont voir chascun jor apparant*

Podríem traduir aquests versos com segueix:⁵

només hi ha tres temàtiques que s'ofereixen a nosaltres: la de França, la de Bretanya i la de la gran Roma. I totes tres són ben diferents. Els contes bretons són ociosos i entretinguts, els de Roma són plens de saviesa i d'ensenyaments i els de França són verídics, com podem veure cada dia.

Això no obstant, i com ja hem dit abans, moltes de les situacions, peripècies i dades presentades a les cançons de gesta no només no corresponen a la realitat històrica (no són verídiques), sinó que ni tan sols són versemblants. Ara bé, això es deu en gran mesura a convencions literàries que resultaven familiars al públic de l'època (com ara la utilització de la hipèrbole codificada) o a la tendència autoparòdica que s'observa en algunes cançons. De manera global, doncs, pensem que es pot acceptar la recepció⁶ de les cançons de gesta (almenys als segles XI, XII i començament del XIII) com a relats de fets històrics.⁷

Del que acabem de dir es desprèn una primera constatació: en la mesura en què les cançons de gesta eren percebudes com a verídiques, tenien una capacitat d'influència, si més no potencial, en la formació d'un cert estat d'opinió.

2. Poder de difusió de les cançons de gesta

S'ha discutit molt sobre l'origen i les condicions de difusió de les cançons de gesta. Tanmateix, sembla clar que alguns d'aquests poemes èpics es van difondre de forma molt important tant pel que fa a l'abast geogràfic com a la pervivència en el temps. Ens ho demostren les successives versions i continuacions de les cançons; la seva organització en cicles; les traduccions a diverses llengües; la seva adaptació en forma de cròniques; les nombroses mencions que se'n fan a altres textos, i, fins i tot, l'onomàstica (concretament l'antroponímia), ja que no és rar trobar, tres segles després dels fets de Roncesvalles (778), parelles de germans que s'anomenaven Oliver i Rotllan, en referència als herois de la conegudíssima cançó (Aebischer, 1953, 165-170).

⁵ Totes les traduccions que proposem al llarg d'aquest article són nostres, excepte si s'indica el contrari.

⁶ Fem servir *recepció* com a terme propi dels estudis literaris. L'estètica de la recepció tracta d'esbrinar com els lectors perceben l'obra artística en un moment donat i quina interpretació en fan.

⁷ La percepció devia començar a canviar amb l'aparició al segle XIII de cronistes individuals com Villehardouin o Joinville (testimonis visuals dels fets que narren), que prefereixen la prosa perquè consideren que el vers és més propi de la ficció. Per a un estudi sobre Villehardouin en català, es pot consultar Blanco (2022).

L'exemple de l'àmbit hispànic al qual hem al·ludit abans ens permetrà també d'il·lustrar fins a quin punt una cançó de gesta tenia la capacitat de transmetre fets històrics (encara que fos en una forma molt literaturitzada). Alguns dels protagonistes dels fets de *Los Infantes de Lara* (*Estoria de España*, 1270, també anomenada *Primera Crónica General*, per al·lusió al text en què la va publicar Menéndez Pidal), estan documentats tres segles abans (Rico, 1998): Gonzalo Bústio (el pare, documentat als anys 973 i 974) i els dos infants més grans (Diego González i Fernando González, el 963, 969 i 971). Es tracta, doncs, de personatges reals citats pels seus noms reals. Ara bé, cabria preguntar-se com es va conservar la memòria de la tràgica mort dels Infantes (fet, al cap i a la fi, menor) des del segle X al XIII. La resposta més versemblant és que una cançó de gesta els va popularitzar i en va mantenir viu el record.

Podem, doncs, concloure raonablement que les cançons de gesta tenien un poder de difusió important i podien, per tant, funcionar com a vectors eficaços de transmissió d'ideologia. De fet, això sembla ben establert i s'ha dit i repetit sovint, per exemple, que un text com la *Cançó de Rotllan* tenia com a objecte orientar l'ús de la força cap a finalitats considerades positives, com ara la defensa del cristianisme i de l'Església, el servei a l'emperador i a la pàtria, etc. Pel que fa a la cançó en què ens centrarem en aquest article (*Raoul de Cambrai*), tenim la prova que va conèixer una difusió molt important gràcies a les nombroses al·lusions que se'n fan en textos dels segles XII i XIII, incloent-hi diverses *cansos* de trobadors (Meyer; Longnon, 1882, XL-LV).

3. Les cançons de gesta i els vincles feudovassallàtics

No podem passar per alt el fet que *Raoul de Cambrai* s'integra en un cicle anomenat dels vassalls rebels. Sembla clar que hi ha una certa evolució en la manera en què es presenta la figura del monarca als diferents cicles de la cançó de gesta. Al cicle de Carlemany (per exemple, a la *Cançó de Rotllan*), l'emperador no representa un poder fort per si mateix (necessita consultar contínuament els seus barons i no pren cap decisió sense el seu consell); ara bé, està revestit d'un enorme valor simbòlic, ja que és el guia del seu poble en la lluita contra l'infidel i compta amb el suport diví directe, que l'habilita fins i tot per fer un miracle quan és necessari. La tragèdia a la *Cançó de Rotllan* es produeix justament perquè Carlemany segueix el consell dels nobles que l'envolten. El monarca apareix com un ésser bo i

just que es troba sota la influència de mals consellers. Qui assistia a una recitació de la cançó, devia lamentar que l'emperador es veiés limitat pel poder dels senyors que l'envoltaven i devia desitjar un monarca que exercís més directament el poder efectiu (Boutet, 1982, 3-14).

Al cicle de Guillem, la visió del monarca ja és més negativa. Lluís el Pietós apareix com un rei dèbil, incapaç d'actuar, independentment del fet d'estar ben o mal aconsellat. Malgrat tot, i encara que els seus vassalls lamentin de forma repetida i oberta la ineficàcia i la passivitat del rei, segueixen considerant que li deuen respecte i obediència.

El cicle dels vassalls rebels, en canvi, suposa un salt qualitatiu en la desacreditació del monarca. En aquest cicle, se'ns presenta la figura del monarca com a algú arbitrari i injust (per exemple, a *Girart de Roussillon*, Carles Martell es casa amb la promesa de Girard i fa que aquest es casi amb la que havia estat la promesa del rei). Al contrari del que passava al cicle de Carlemany, al cicle dels vassalls rebels les desgràcies succeeixen perquè el rei es nega a seguir el consell dels “bons” senyors feudals. Per tant, es pot plantejar la hipòtesi que certes cançons tenien com una de les seves finalitats fer valer l'aristocràcia feudal respecte al poder reial (que, no s'ha d'oblidar, es basava també en vincles feudovassallàtics).

Tot seguit, ens referirem ja de manera més específica a la cançó de *Raoul de Cambrai*, un dels poemes èpics amb un rerefons històric més identificable. Analitzarem els passatges que mostren les característiques que se suposava que havien de tenir aquests vincles feudovassallàtics. Farem servir l'edició de William W. Kibler (1996), tot i que també tindrem en compte l'edició de Meyer-Longnon (1882), sobretot pel que fa a l'excel·lent estudi introductor que presenta. En primer lloc, oferirem un resum de l'argument de l'obra.

4. Argument de *Raoul de Cambrai*

La primera part de la cançó conta que un cert Raül⁸ de Taillefer, comte de Cambrai, mor deixant la seva dona (Aalais) embarassada de qui serà el seu hereu (Raül de Cambrai). Poc després del naixement, l'emperador Lluís (que correspondria a Lluís I el Pietós, 778-840) concedeix el feu que li pertocaria heretar a Raül (el comtat de Cambrai) i la mà de la seva mare a un altre senyor

⁸ Conservem en llengua original els títols de les obres mencionades, però catalanitzem els noms propis (sempre basant-nos en fonts disponibles en aquesta llengua) quan ens hi referim al cos del text.

feudal al qual vol premiar (Gibuí del Mans). L'oncle de Raül (Guerrí) protesta i Aalais no accepta casar-se amb Gibuí del Mans. Així, el conflicte resta irresolt. Quan Raül arriba a la majoria d'edat reclama el seu feu a Lluís, però l'emperador no li vol restituir (ja que no vol trair la paraula donada a Gibuí). A canvi, però, l'emperador promet a Raül donar-li el feu del primer comte que mori.

Un temps després, mor Heribert de Vermandois, que té quatre fills. Un d'ells (Ibert de Ribemont) és pare de l'escuder de Raül (Bernier). Raül reclama a l'emperador el comtat de Vermandois, malgrat l'oposició de la seva mare, que no vol que abandoni el comtat de Cambrai i, fins i tot, arriba a maleir el seu fill perquè aquest vol apoderar-se d'un feu sobre el qual no té drets d'heretat. De tota manera, Raül, juntament amb Bernier i Guerrí, ataca el comtat de Vermandois. A Origny, els habitants maten dos soldats de Raül, el qual, com a venjança, crema la ciutat i l'abadia amb totes les monges a dins, entre elles la mare de Bernier. Bernier retreu aquest fet a Raül, que, empipat, colpeja Bernier. Això (i no pas la mort de la seva mare) allibera Bernier del seu vot de vassallatge.

Ibert i Bernier es disposen a lluitar amb Raül per defensar el comtat de Vermandois. Un dels germans d'Ibert, però, proposa que s'intenti un pacte: els vermandesos ajudaran Raül a reprendre possessió del seu feu originari de Cambrai si renuncia a Vermandois. Raül refusa i mor en el combat següent contra els de Vermandois. Aalais, mare de Raül, promet venjar-se quan un dels nebots de Raül arribi a la majoria d'edat.

La cançó continua, però centrant-se ja en els personatges de Gautier (nebot de Raül) i de Bernier, i en els seus enfrontaments, que es perllonguen fins que els dos llinatges aconseguen reconciliar-se i, reconeixent l'emperador com a responsable de la querella inicial, s'alien per fer-li la guerra. Una última part de la cançó (sens dubte d'un autor diferent⁹) adopta un to clarament novel·lesc; trobem un seguit de peripècies que inclouen enamoraments, raptos, disfresses i l'aparició d'alguns elements fantàstics, com ara un gegant, una poció màgica, etc.

5. El rerefons històric de *Raoul de Cambrai*

La cançó de *Raoul de Cambrai* és idònia per treballar la relació entre cançó de gesta i història, ja que, segons els especialistes, és el text que

⁹ Fins i tot canvia la versificació, ja que, a partir del vers 5374 es fa servir l'assonància en comptes de la rima que caracteritza la primera part de la cançó.

presenta un substrat històric més identificable i verificable (Matarasso, 1964, 17). Aquest poema èpic té una temàtica pròpiament feudal: una lluita entre clans rivals per la possessió d'una terra que s'estén durant tres generacions. A més, es refereix a un àmbit geogràfic molt ben delimitat (el comtat de Cambrai i el comtat de Vermandois¹⁰). Ara bé, és sobretot la primera part de la cançó (la que es refereix als fets de Raül de Cambrai, que mor al vers 2977 i la cançó en té 8542) la que presenta una base històrica documentada als annals de Flodoard (Suard 1993, 53-54) el 943, que recullen la lluita de Raül II de Vexin contra els fills d'Herbert de Vermandois. Malgrat tot, la correspondència amb aquests annals¹¹ és imprecisa, ja que el poema tendeix a reagrupar dades corresponents a diferents Raüls històrics (Lot, 1958, 23).

Quedaria per escatir la qüestió interessantíssima (però que no podem abordar aquí) de fins a quin punt l'èpica es basa en la història o la història es basa en l'èpica. Per exemple, existeix una crònica (dita de Waulsort) en què es descriu la lluita entre Cambrai i Vermandois, i es recull fins i tot l'episodi de la bastonada que Raül dona a Bernier. Ara bé, sembla que, en aquest cas, és la crònica la que s'estaria basant en una versió antiga (i perduda) de la cançó de gesta (Baumgartner, Harf-Lancner, 1999, 18). És interessant constatar que, en aquesta història oficial, no hi ha ni rastre de la injustícia reial que caracteritza la versió de *Raoul de Cambrai* que ens ha arribat. En la crònica, tots els mals es deuen a l'obstinació de Raül i al seu acarnissament. La versió de la conducta abusiva i irresponsable del rei seria, doncs, una novetat introduïda durant la segona meitat del segle XII (Boutet, 1982, 9). És un tema que, a més, es troba a la majoria de cançons d'aquesta època. És una raó de més per pensar que, en un moment donat, hi podia haver hagut una voluntat deliberada de donar a la cançó un biaix favorable als senyors feudals.

Caldria destacar, també, una escena que ens sembla molt significativa dins *Raoul de Cambrai*. Després de la mort del protagonista, els dos llinatges rivals de Cambrai i del Vermandois s'alien contra l'emperador, incendien París i, fins i tot, Bernier (cavaller que és fill bastard, però que sempre apareix

¹⁰ El comtat de Cambrai havia estat una terra de frontera i, per tant, també una "terra èpica", ja que es tractava d'un antic enclavament lotaringi dins el reialme de Carles el Calb que va canviar diverses vegades de mans durant els segles IX i X.

¹¹ L'edició moderna més accessible és la de Lauer (1905) que es pot consultar a *The Internet Archive* (<https://archive.org/details/lesannalesdeflod00floduoft>).

presentat positivament a la cançó) fereix l'emperador a la cuixa amb l'espasa (v. 5251-5254). Ja no es tracta només de desobeir-lo o de fer-li la guerra, tenen la intenció explícita de matar el rei:

*Cest coard roi doit on bien essillier,
car ceste guere nos fist il commencier,
e mon neveu ocire et detrenchier.* (vv. 5243-5245)

Hem d'acabar amb aquest covard del rei,
per culpa seva vam començar aquesta guerra,
i van matar i destrossar el meu nebot.

6. Relació de la cançó *Raoul de Cambrai* amb la situació política del temps de l'escriptura

Tot i que la qüestió de la relació de *Raoul de Cambrai* amb el seu rerefons històric d'època carolíngia¹² és sens dubte interessant, el que més retindrà la nostra atenció en el marc d'aquest article és el vincle del poema amb el temps en què es va escriure (finals del segle XII). És el temps de la crisi feudal sota el regne de Felip II de França (1180-1223). En tal context, caldria preguntar-se si algunes cançons de gesta podrien haver tingut un rol de contrapropaganda respecte a unes Cròniques de França cada vegada més compromeses a glorificar la figura del monarca.

Felip II de França, dit també Felip August (que és, recordem, el rei francès de la tercera Croada, però que se'n desinteressa ràpidament per ocupar-se de la successió del duc de Flandes), arriba al poder amb un domini reial reduït a poc més que l'Illa de França, i acaba governant directament una part molt significativa de l'actual territori francès i controlant-ne una part encara més considerable mitjançant pactes de fidelitat feudovassallàtics. Aquestes possessions es mantindran, a més, a mans de la monarquia francesa fins a la guerra dels Cent Anys. Felip II de França no només va incrementar de manera espectacular els seus territoris, sinó que va saber implantar-hi una administració reial¹³ i tot un seguit de fortificacions i infraestructures que li garantien l'exercici efectiu del poder.

¹² F. L. Ganshof presenta amb claredat les característiques de la feudalitat carolíngia (Ganshof, 1944, 27) respecte a les de la feudalitat "clàssica" (Ganshof, 1944, 88) (que situa entre els segles X i XIII).

¹³ Inclouïa figures que fins i tot podríem anomenar "anti-feudals", com ara la dels *baillis*, administradors reials que no tenien una adscripció geogràfica precisa i que havien de retre comptes al monarca tres cops l'any.

Aquest monarca va propiciar el que podríem anomenar un aparell propagandístic propi, mitjançant les cròniques. En un primer moment, trobem les anomenades *Gesta Philippi Augusti* (també es coneix el monarca com a Felip August justament gràcies a aquesta crònica de Rigord). Més tard, per encàrrec reial directe, tenim la crònica de Guillaume le Breton (la *Philippide*). Primat va traduir aquestes dues cròniques del llatí i les va incorporar a les *Grandes Chroniques de France* (Pysiak, 2002, 1165-1190).

A més, com fa notar Josep M. Salrach (2002, 171), els juristes van tenir un paper important en l'afirmació de la teoria de la superioritat reial, tot aprofitant les estructures feudovassallàtiques. L'objectiu era que tots els senyors feudals quedessin supeditats al rei a través de la piràmide feudal i per això van posar en boca del rei el principi "els vassalls dels meus vassalls són els meus vassalls".

Pel que fa a la relació amb la nostra cançó, és important recordar que Felip II de França es va casar amb Isabelle de Hainaut, que va rebre com a dot l'Artois i era neboda de Felip d'Alsàcia, comte de Flandes. Felip d'Alsàcia estava casat amb Elisabet de Vermandois (un dels dos llinatges rivals del nostre poema). Quan la dona de Felip d'Alsàcia va morir, Felip II no va permetre que el Vermandois passés a mans del comte de Flandes que, al seu torn, va intentar reapropiar-se de l'Artois. Va esclatar una guerra, que va acabar amb la victòria del rei. La demostració de la voluntat expansiva del rei va provocar una gran preocupació entre els senyors feudals francesos, que es van sentir fortament amenaçats. Aquesta intranquil·litat es veuria reflectida sobretot en el cicle dels vassalls rebels (a què ens hem referit més amunt), al qual pertany *Raoul de Cambrai*, que n'és l'obra més destacada. El text de *Raoul de Cambrai* que conservem avui en dia data justament de l'època de Felip August, i seria una versió escrita i adaptada, durant aquest context polític precís i per a aquest moment històric, d'una cançó més antiga.

Dins aquest context de "propaganda" reial, la cançó de gesta de manera general, i més particularment els prop de seixanta poemes pertanyents al cicle dels vassalls rebels, constitueixen un testimoni dels conflictes importants que existien entre els grans senyors feudals i el rei, uns conflictes que arriben a la seva màxima intensitat justament durant el segle XII. El rei ja no en té prou sent un *primus inter pares* i es recolza cada cop més en l'agustinisme polític com a doctrina de poder (Baumgartner,

Harf-Lancner, 1999, 33), un dels aspectes del qual és el vincle indissociable entre el poder temporal del rei i el poder sacerdotal. El monarca no sols queda situat a la cúspide de la piràmide feudal, sinó que es presenta com l'elegit de Déu per governar i, per tant, no accepta la limitació d'ordre terrenal que suposen els senyors feudals. Felip II de França rep dues vegades la consagració reial i és, a més, el primer rei que s'atribueix el títol *Rex Franciæ* (rei de França) en comptes de *Rex Francorum* (rei dels Francs), distinció important que diu també molt sobre la visió que tenia del seu propi poder reial, que es resisteix a veure limitat pels pactes feudovassallàtics sobre certs territoris.

7. El llinatge com a vincle dins la societat feudal

A més del pacte feudovassallàtic, no podem oblidar l'altre gran principi de cohesió de la societat feudal, el llinatge. Al cap i a la fi, *Raoul de Cambrai* és la història de la lluita aferrissada entre dos llinatges que es disputen el comtat de Vermandois. El gran dilema de Bernier, que el posa a l'alçada dels millors personatges tràgics, és la pugna interior entre les dues fidelitats que ha de respectar: la fidelitat al seu senyor, Raül, i la fidelitat a la seva família. En aquest sentit, podem interpretar la cançó de *Raoul de Cambrai* com una apologia de la preeminència del vincle feudovassallàtic sobre el vincle de la sang. Bernier pot considerar i dir que el seu senyor és “*més dolent que Judes*”, però segueix considerant-se lligat a ell (Kibler, 1996, 108):

*R[aul] mesires est plus fel qe Judas ;
il est mesires, cheval me done et dras,
et garnements et pailes de Baudas.
Ne li fauroie por l'onnor de Damas,
tant qe tuit dient: “B[erniers], droit en as!”
- Fix, dist la mere, par ma foi, droit en as ;
ser ton signor, Dieu en gaaingneras. (vv. 1204-1210)*

Raül, el meu senyor, és més dolent que Judes;
però és el meu senyor, qui em dona cavall i vestit,
i equipament i seda de Bagdad.
Jo no li fallaria ni per totes les riqueses de Damasc,
fins que tothom digui: Bernier hi tens ben dret!

Fill meu, diu la mare, a fe meva que tens raó,
serveix el teu senyor i et guanyaràs el cel.

Resulta fonamental aquí traduir *fel* per *dolent* (o *malvat*, *cruel*), però no pas per *félon* (*feló*) com fa William W. Kibler a la seva edició, perquè *félon* té en francès contemporani bàsicament el sentit de ‘traïdor’, ‘deslleial’, mentre que en francès antic tenia bàsicament el sentit de ‘dolent’, ‘malvat’ i és probablement la posterior associació amb Judes la que li vaig donar el sentit de ‘traïdor’ (Godefroy, 1881, 742 s.v. *fel*): *lo fel Judes Escarioth* de la Passió. Per la mateixa raó, tampoc no semblen idònies, en aquest punt precís, ni la traducció d’Edward Le Glay (*félon*) (Anònim, 1838, 45), ni la traducció al castellà, d’altra banda excel·lent, de Mussons, Oliver i Riquer (*felón*) (Anònim, 1987, 85). En paraules d’Alain Guerreau (1980, 150), cal lluitar contra la “*il·lusió de la transparència*”, ja que una paraula és un nus de relacions, com tot altre objecte social.

És molt important la intervenció de la mare (vv. 1210-1211), que certifica que la prioritat que dona Bernier al pacte de fidelitat amb el seu senyor no és contra natura, ja que el propi llinatge l’aprova. A més, s’associa pacte feudal amb voluntat divina. Fins i tot quan Raül ordena incendiar el convent d’Origny i, a conseqüència de l’incendi, mor la mare de Bernier, aquest continua sentint-se vinculat al seu senyor i segueix servint-lo, per molt que es lamenti contínuament del mal comportament del senyor. Només quan és el propi Raül el que trenca el pacte (degut a una bastonada que dona a Bernier), Bernier es considera alliberat. Aquest gest és fonamental, perquè la legislació carolíngia precisava que ningú no pot abandonar el servei al seu senyor excepte si el senyor el colpeja amb un bastó (Baumgartner, Harf-Lancner, 1999, 35). És exactament el que succeeix a Raül de Cambrai i sembla obvi que, si això s’esdevé així a la cançó de gesta, és justament perquè Bernier pugui considerar-se alliberat del seu pacte i acabar fent justícia matant Raül. Bernier aconsegueix, d’altra banda, el ritus de ruptura d’homenatge, que consisteix a arrencar tres pèls del seu abric d’ermini i llançar-los a Raül (vv. 2135-2137), i es nega a acceptar la reparació (*amende*) que li ofereix el seu antic senyor.

Malgrat tot, el jurament de fidelitat és tant fort que Bernier sempre es considerarà i es veurà a si mateix com algú que ha trencat un pacte, encara que sigui amb motius fundats. La resta de la seva vida serà una mena d’expiació. I precisem que Bernier ha estat sempre un vassall *non*

chasé (sense feu), que ni tan sols devia una terra al seu senyor, només el seu equipament de cavaller.

El propi narrador no es manté neutral, sinó que hi pren partit, com si volgués deixar clar el missatge del poema (Kibler, 1996, 74):

*R[aous] ot droit si con je ai appris ;
le tort en ot li rois de Saint Denis* (vv. 648-649)
Raül tenia raó, com ja us he dit;
era el rei de Sant Denis qui estava en l'error.

L'eco de la *Cançó de Rotllan* ressona amb força (*Païen unt tort e chrestiens unt dreit*, v. 1015) (Dufournet, 1993, 142). També als versos següents el narrador es posa de part de Raül (Kibler, 1996, 72):

*R[aous] ot droit, tres bien le vos dison,
mais l'empereres ot trop le quer felon
qui de tel terre fist a son neveu don* (vv. 602-604)
Raül tenia raó, us ho asseguro,
va ser l'emperador qui va mostrar tenir mal cor
quan va donar aquella terra al seu nebot.

Resulta, tanmateix, molt significatiu que Bernier no guanyi el duel judicial (una forma de l'ordalia i, per tant, un judici de Déu) que l'oposa a Gautier (nebot de Raül). El duel acaba en una mena d'empat tècnic, amb tots dos adversaris ferits. Bernier no perd, perquè va trencar el pacte de fidelitat de manera justificada, però tampoc no guanya, perquè un vassall rebel ja no és considerat una persona digna, no ha comès deslleialtat, però ha comès una insensatesa, una temeritat, l'acció d'algú que no sent temor de Déu.

Trobem també el retrets que Gautier (nebot de Raül), en ple enfrontament, formula obertament a l'emperador (Kibler, 1996, 330):

*Drois empereres, Dex te doinst encombrier
car ceste guere feïs tu commencier,
R[aoul] mon oncle ocire et detranchier* (vv. 4960-4962)
Legítim emperador, que Déu et confongui
perquè aquesta guerra va començar per culpa teva
i per culpa teva el meu oncle Raül és mort i desmembrat.

Els de Cambrai i els del Vermandois s'enfronten en una guerra cruel, però totes dues faccions estan d'acord en què el culpable és l'emperador.

8. La qüestió del feu com a dret hereditari

Ja hem comentat que *Raoul de Cambrai* presenta la visió que tenia l'aristocràcia de finals del segle XII sobre els seus drets a la possessió del feu. No es tracta del relat d'una querella feudal del segle IX, sinó que (pel mecanisme de la *transpositio*) el que s'està escatint és com s'ha de tractar el problema del feu com a dret hereditari. El monarca, en determinades circumstàncies, podia disposar del feu d'un vassall mort i no era fàcil oposar-s'hi, però es podia presentar com un fet moralment condemnable, que podia tenir com a conseqüència el desordre, la guerra i, també d'alguna manera, la desgràcia vista com a càstig diví davant la impietat. Privar del feu del seu pare un hereu menor d'edat era una potestat del rei, però que aquest en fes exercici era considerat com una acció immoral pels grans senyors. Raül ho proclama davant l'emperador mateix (Kibler, 1996, 66):

*Drois empereres, ge vos di tot avant,
l'onnor del pere, ce se vent li auquant,
doit tot par droit revenir a l'esfant* (vv. 525-526)

Legítim emperador, us ho dic sense embuts:

el feu del pare, tothom ho sap,

ha de passar, per justícia, al fill.

Obligar la mare a casar-se de nou (introduint així un llinatge diferent) era també possible. La dona podia refusar-ho, però aleshores es trobava privada del feu (només podia conservar la dot). En el nostre cas, Aalais perd el comtat de Cambrai, però no la ciutat de Cambrai, que era la seva dot. Per tal de tractar de reparar la seva primera injustícia, l'emperador en comet una segona encara més greu, ja que concedeix el feu de Vermandois a Raül quan hi ha quatre hereus majors d'edat. Raül és prou insensat (*desmesurez* és l'adjectiu que se li aplica una i altra vegada) com per acceptar, en part per orgull, el do emmetzinat. Aquest fet desencadenarà una guerra que durarà generacions.

Conclusió

Hem vist com *Raoul de Cambrai* posa damunt la taula la tensió entre el poder reial i els grans senyors feudals. Hem vist, també, com l'èpica es

basa en la història, i la història es basa en l'èpica, en un moviment de retroalimentació successiva, sempre basada en la doble cronologia del temps de l'acció i el temps de l'escriptura (o de la recitació oral). També hem tractat de mostrar com les cançons de gesta que, en paraules de Dominique Boutet (1982, 4), no són una "literatura oficial", com podria ser la de les cròniques, es prestaven a vehicular ideologies i mentalitats diverses, segons el moment i les diferents versions d'un text.

Raoul de Cambrai seria sobretot una apologia del pacte feudovassallàtic, que s'ha de respectar per damunt del sentiment d'injustícia, fins i tot si la injustícia és flagrant. El rei deshereta primer Raül i després els descendents d'Herbert de Vermandois. Raül ho considera la pitjor de les injustícies, però l'accepta fins al punt de reclamar el que sap que és injust (la possessió del feu que no li correspon per herència). Bernier dona suport a Raül en el combat contra la seva pròpia família i suporta la mort de la seva mare sense trencar el pacte que l'uneix amb Raül. Només el trenca quan Raül comet una acció (al cap i a la fi molt menys greu) que està codificada legalment com a causa de dissolució legítima del pacte de fidelitat.

El monarca de *Raoul de Cambrai* apareix com el factor desencadenant del conflicte. No és només un ésser dèbil, com el que es troba al cicle de Guillem d'Orange, en què el vassall és més digne d'admiració que l'emperador, però malgrat tot l'emperador continua conservant la seva dignitat. A *Raoul de Cambrai* (ja al cicle dels vassalls rebels), el monarca es comporta de manera innoble. Dins un "univers en descomposició" (Calin, 1974, 3-9), una aristocràcia feudal que es veu amenaçada, tant per la política expansiva i centralitzadora de Felip II de França com pel creixement d'un nou poder econòmic i mercantil associat al teixit urbà, llença un missatge. És el missatge de la cançó que hem volgut destacar en aquest article.

Hem dut a terme una certa lectura de *Raoul de Cambrai*, que ens sembla fundada. Això no obstant, també és important destacar que l'obra literària, com a obra artística que és, admet sempre diverses lectures. I *Raoul de Cambrai* és, juntament amb la *Cançó de Rotllan* i la *Cançó de Guillem*, un dels poemes èpics més aconseguits des del punt de vista literari. El personatge de Raül és força complex i certament no se n'han exhaurit les possibilitats d'interpretació. Tampoc no és fàcil escatir les qüestions vinculades als conceptes jurídics vigents en el moment de la composició

de la cançó i estudiosos com Gaston Paris i Bédier, per exemple, en tenen opinions contraposades (Riquer, 2009, 267).

Finalment, voldríem assenyalar, com a perspectiva possible, l'estudi de les relacions feudovassallàtiques vinculades a senyors feudals catalans. Una possibilitat seria estudiar la cançó de *Girart de Roussillon*, ja que aquest poema està farcit de referències a senyors feudals catalans. El propi Girard (ens referim aquí al personatge llegendari) esdevindrà comte de Barcelona. És interessant destacar-ho per entendre que la cançó de gesta francesa (i encara més l'occitana) és un producte literari que no és gens aliè al nostre entorn geogràfic, històric i cultural.¹⁴ Jean-Pierre Poly i Éric Bournazel fan justament esment, de manera especial, de la “geografia catalana i navarresa” que es va introduint a la cançó de gesta (Poly, Bournazel, 1980, 358). Donem, a títol d'exemple, dos fragments de *Girart de Roussillon* (Combarieu, Gouiran, 1993, 80 i 146):

Granz aver a Girarz e terre bone.
Dans le Rin tec s'onor trosque a Baioune
E devise Espaigne per Barçelone,
E li rendent treüt cil d'Arragone. (vv. 559-562)
Girart té molts béns i bona terra.
Té feus des del Rin fins a Baiona,
que fan frontera amb Espanya per Barcelona.
I li paguen tribut els d'Aragó.
Trametrarai per mon paire, lo duc Draugon,
Qui tient Rossilloneis e Rossillon¹⁵,
Besodun e Gironde tres qu'en Anson,
Vergedaigne e Cerdaigne e Moncardon,
Purgele e ribecorce e Barselon. (vv. 1537-1541)
Enviaré missatgers al meu pare, el duc Drogó,

¹⁴ Un altre exemple és que una obra tan important com la *Cançó de Guillem*, que és, a més, una de les cançons de gesta més antigues, transcorre parcialment a Barcelona.

¹⁵ Aquí es refereix a la comarca històrica catalana. Cal precisar, però, per evitar confusions, que el *Roussillon* del gentilici de Girart no és el Rosselló, sinó Roussillon (v. 9963: *El val de Rossillon u Saine cor*: Al vall del Rossillon, per on corre el Sena).

Que és senyor dels rossellonesos i del Rosselló,
de Besalú i de la Gironda fins a l'Auson,
del Berguedà, de la Cerdanya i de Montchardon,
de l'Urgell i de la Ribagorça i de Barcelona.

Meta-conclusió

No hem descrit les condicions específiques d'exploració pedagògica d'aquest text, perquè resultaria prematur i podria fins i tot limitar l'àmbit d'aplicació del material presentat. Ens situem en una perspectiva eminentment aplicada que ens ve exigida per la pràctica docent efectiva i per la necessitat de fer-la el més eficaç possible (avui, no demà). Per tant, disposar ja d'aquest text publicat per poder-lo proposar com a bibliografia complementària d'alguns treballs de curs (2022-23) ens ha semblat el més urgent i el més útil. L'estudiantat haurà de posar ja en pràctica les seves habilitats de recerca documental bàsiques. Seguiran aquest article d'altres propostes, en nombre suficient perquè es puguin oferir diversos temes a un grup de classe.

No cal dir que aquesta experiència s'ha de desenvolupar, precisar i completar, d'una banda, per la praxi docent i, d'altra banda, per la reflexió didàctica. A tal fi, ens proposem endegar, amb la col·laboració de professors i experts d'altres universitats d'àmbit estatal i internacional, un procés de reflexió intens i durable sobre l'ensenyament de les llengües i les literatures franceses medievals. Som conscients que constitueixen una part fonamental de la nostra herència cultural, sense la qual els anomenats Estudis Francesos restarien tristament incomplets i amputats de la base històrica i dels seus propis orígens que, a més, són en gran mesura compartits per les altres llengües i cultures romàniques i, molt especialment, per la llengua catalana.

Referències bibliogràfiques

- AEBISCHER, P., Un cas du couple Roland-Olivier dans une chartre de San Cugat del Vallès, *BOLETÍN DE LA REAL ACADEMIA DE BUENAS LETRAS DE BARCELONA*, 1953, **XXV**, 165-70.
- ANÒNIM, *Fragments d'épopées romanes du XIIe siècle, traduits et annotés par Edward Le Glay*, Paris, Techener, 1838.
- ANÒNIM, *Raül de Cambrai. Cantar de gesta francés*, Introducció de A.M. Mussons i traducció de Isabel de Riquer, Barcelona, PPU, 1987.

- BAUMGARTNER, E., HARF-LANCNER, L., *Raoul de Cambrai : l'impossible révolte*, Paris, Champion, 1999.
- BLANCO, X., *Crònica de la Quarta Croada. La conquesta de Constantinoble de Jofré de Villebardouin* (IRCVM Medieval Cultures 11), Roma, Viella Libreria Editrice, 2022.
- BODEL, J., *La chanson des Saxons*, Paris, Techener (Romans des douze pairs de France, 5-6), t.1, 1839.
- BOUTET, D., Les chansons de geste et l'affermissement du pouvoir royal (1100-1250), *ANNALES. ÉCONOMIES, SOCIÉTÉS, CIVILISATIONS*, 1982, **37, 1**, 3-14.
- BOUTET, D., Le roi Louis et la signification politico-historique de Raoul de Cambrai, *ROMANIA*, 2000, **118**, 315-335.
- CALIN, W., Un Univers en Décomposition : Raoul de Cambrai, *OLIFANT*, 1974, **1, 4**, 3-9.
- COMBARIÉU, M., GOUIRAN G. (éds), *La Chanson de Girart de Roussillon*, Paris, Librairie Générale Française (col. Lettres gothiques), 1993.
- DUFOURNET, J., *La chanson de Roland*, Paris, GF Flammarion, 1993.
- GANSHOF, F.-L., *Qu'est-ce que la féodalité ?*, Bruxelles, Office de publicité S.A. Éditeurs, 1944.
- GODEFROY, Fr., *Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IXe au XVe siècle*, Paris, F. Vieweg Librairie Éditeur, 1881.
- GUERREAU, A., *Le féodalisme, un horizon théorique*, Paris, Seuil, 1980.
- KIBLER, W. W. (éd.), *Raoul de Cambrai. Chanson de geste du XIIe siècle*, Paris, Librairie Générale Française (col. Lettres gothiques), 1996.
- LOT, F., *Études sur les légendes épiques françaises*, Paris, Champion, 1958.
- MATARASSO, P., *Recherches historiques et littéraires sur Raoul de Cambrai*, Paris, Nizet, 1964.
- MENÉNDEZ PIDAL, R., *Poesía juglaresca y juglares*, Madrid, Espasa Calpe (Colección Austral), 7^a ed, 1975.
- MEYER, P., LONGNON, A., *Raoul de Cambrai*, Paris, Firmin Didot, 1882.
- POLY, J.-P., BOURNAZEL, É., *El cambio feudal (siglos X al XII)*, Barcelona, Labor, 1980.
- PYSIAK, J., Philippe Auguste. Un roi de la fin des temps ? *ANNALES*, 2002, **57-5**, 1165-1190.
- RICO, Fr., La tradición épica, *Ciclo de conferencias: El primer siglo de la literatura española (II)*, Fundación Juan March, 1998.
- RIQUER, M., *Los cantares de gesta franceses*, Madrid, Gredos, 2009.
- SALRACH, J. M., *Entre Roma i el Renaixement. Història i textos de l'Occident medieval*, Universitat de Vic, Eumo editorial, 2002.
- SUARD, Fr., *La chanson de geste*, Paris, Presses Universitaires de France, 1993.

Xavier BLANCO és professor de Filologia Francesa a la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), on ensenya història de la llengua, lexicologia i literatura medieval. És autor de nombrosos articles científics i de diferents monografies (l'últim llibre publicat és *Crònica de la quarta croada, La conquesta de Constantinoble de Jofré de Villebardouin*, éd. Viella, Roma, 2022). Ha coordinat diferents números temàtics de revistes com *Langages*, *Linguistica Investigationes*, *Langue(s) & Parole* o *Cahiers de Linguistique*. Ha estat professor invitat a les Universitats de Sorbonne Paris-Cité, Franche-Comté, ULM München, Varsòvia, Lodz i la Universitat d'Estat de Sant Petersburg. Dirigeix el grup de recerca *Fonètica, Lexicologia i Semàntica* (Generalitat de Catalunya, SGR 442) i coordina el programa de doctorat en Llengües i Cultures romàniques de la UAB.